

GUMAN

F. Torinî Xallkonî

© 20.12.2017 - EZKİME.COM

Guman (*gümân*) sözcüğü Kürdçeden başka Türkçe, Arapça, Farsça gibi ve eski Sanskrit dillerde (Zend dilinde yazıldığı Avesta kitabı ve Pehlevicede) rastlanmaktadır. Arkaik bir sözcük olması, iki zıt (olumlu: *inanma*, olumsuz: *şüphelenme*) anlamlar taşıması, özellikle hala Xalikan^[1] Kürdlerin sözlü literatüründe (hafızasında) mevcut olması, bu yazının hazırlanmasında belirleyici olmuştur.

Guman sözcüğü ile Xalikanlı Kürdlerin hafızasında birden fazla kalıp cümle yapısı içinde rastlanılmaktadır:^[2]

A) **Gumona mın pı ta haye.**^[3] – *Benim sana inancım/güvenim var.*

guman hebûn = *inanç/güven sahibi olmak*

B) **Ta huro paz kıra gumona kasî?**^[4] – *Sen bugün sürüyü kimsenin gümânına koydun mu (soktun mu) veya yakınına yaklaştırdın mı?*

-
- 1 Xalikan (Halikan) Kürdleri büyük bir coğrafyaya dağılmış bir topluluktur. Orta Anadolu'da, Konya ve Ankara vilayetlerin arasında yaşayan Xalikanlı Kürdler ise, üç büyük köye (Xalko-Jor / Karacadağ, Xalko-Jêr / Gölyazı, Qemero / Yapalı) yerleşmişlerdir. Xalikanlı'lar Kürdlerin Kurmancî lehçesinde konuşmaktadırlar. Xalko Jor Kürdleri, Konya vilayetinin Kulu ilçesine bağlı olan Karacadağ köyünde yaşamaktadırlar.
 - 2 Kalıp cümle yapıları, Karacadağ bölgesinde yapılan sözlü derlemelerle sınırlıdır. Aynı özelliğe sahip cümleler, diğer Kürd toplulukları arasında da mevcut olabilir.
 - 3 Gumona mın pı ta haye. – Gumana min bi te haye.
 - 4 Ta huro paz kıra gumona kasî? – Te îro pez kire gumana kesî?
-

guman kirin = *birisinin gümânuna koymak*

Guman sözcüğün bu cümle içindeki anlamı şöyle izah edilebilir: daha çok çobanlık işi ile uğraşmış ve küçükbaş hayvan sürülerine sahip kimselerde bu kalıp kullanılmaktaydı. Mezralarda, yaylalarda veya geniş otlak alanlarda, iki farklı küçükbaş hayvan sürüsünün birbiri ile temas kurma ihtimalin bilinmesi, sürü sahiplerinde sürüde bir eksiklik var mı yok mu şüphesi doğurmaktaydı. Bunun giderilmesi için, sürüyü güden kişiye bu soru yöneltilerek bir tür sayım kontrolü yapılmaya çalışılmaktadır.

Aynı özelliğe sahip ve hatta yukarıdaki soruya cevap niteliğindeki diğer bir kalıp cümle ise, **Kerî'ên pez bi hev re guman bûn.** - "*Sürüler birbiri ile karşılaştılar, yakınlaştılar veya karıştılar*". Bu kombinasyonda kullanılan guman terimin karşılığı şu anlamlar olabilir: her iki taraftan yapılmış bir kusur, hata veya kötü bir niyet.

bi hev re guman bûn = *birbiriyle gümân olmak*

C) **Aw'ê pı-gumon a.**^[5] – *O gümânlıdır. / O hamile dir.*

Xalikanlılar, hamile olan kadın için genellikle “*Ew ê bi bar e.*”, “*Ew ê bi ducan e.*” ve “*Ew ê bi duhal e.*” varyantları kullanır iken, gümân ile kullandıkları versiyondaki kasıt, hamile olan kişinin hamile beklentisi içinde olduğu veya olduğunu sanmasıdır.

biguman = *gümânlı*

Diğer önemli bir veri ise, guman sözcüğün bu kalıp cümle içinde, daha çok uzun zaman çocuk sahibi olamayan kadınlar için kullanılmasıdır. Örneğin, *Ê gumana dikine wê.* - *Onun hamile olabileceğini tahmin/zan ediyorlar veyahut düşünüyorlar, yalnız şüphe ile şeklinde çevrilebilir.*

D) **Gumonake tike xwa.**^[6] – *Kendisine güman koyuyor veya Kendisini bir şey sanıyor.*

guman kirin xwe = *kendisine güman koymak*

E) **Gumonake jî tıkına wî, tışt jî ovil nakır**^[7] – *Onun yapacağını (becereceğini) tahmin ediyorlardı, hiçbir şeyde yapamadı.*

5 Aw'ê pı-gumon a. – Ew ê biguman e.

6 Gumonake tike xwa. – Gumaneke dike xwe. / Gumona make xwa – Gumana meke xwe.

7 Gumonake jî tıkına wî, tışt jî ovil nakır – Gumaneke jî dikine wî, tışt jî havil nakir.

gumanek kirina wî/wê = ona gümân koymak

F) **Pî-gumona min, vo hîşo/karo sarî xwa bivîna**^[8] – Benim fikrime (görüşüme) göre veya kanımca bu iş başını bulur.

bi gumana min/wî/wê = benim fikrime göre / onun fikrine göre

G) **Ma jî gumonak kırı wû ta.**^[9] – Bizde seni bir şey sanmıştık.

gumanek kirin yekî = birisine gümân koymak / birisini bir şey yerine saymak

H) **Vê-gumon**^[10], ... – tereddütsüz, ...

Guman sözcüğünün Kürdçe ve diğer dillerdeki kaynağını tespiti mümkün değildir. Yalnız, eski kaynaklar taranarak bu sözcüğün ne zaman yazıya geçirildiği üzerine bir fikir sahibi olunabilir. Örneğin, Osmanlıca yazılı kaynaklarda, Muḩaddimetü'l-edeb (XIII-XV) sözlükte, **gümâna düşmek** şeklinde görülmekte ve *kuşkuya, şüpheye* veya *tereddütte düşmek* olarak yazılıya geçmiştir. Gümân sözcüğün, günümüz Türkçedeki sözlük karşılığına bakıldığında ise, bir çok anlama (*tahmin, sanma, şüphe, zan, sanı, kuşku, inanç, kanaat, istek, heves, umut, güç, takat*) geldiği görülmektedir.

Kürdçe'de de, Mela'ê Ehmedê Cizîrî'yenin 1640'lı yıllardaki divanında, bir beyitte guman sözcüğü Kurmanci'de **bêguman** “şüphesiz, tereddütsüz” olarak geçtiği görülmektedir:

*Herçi bîvêrê ko navê dilberê bêtin li ser
Xweş dibit hadir di gavê **bêguman** û şubhe ye
Bêguman xaka riya wê tûtiya û dane ye*

(Dîwana Melayê Cizîrî ~1640)

8 Pî-gumona min, vo hîşo sarî xwa bivîna – Bi gumana min, ev kara serî'a xwe bibîne.

9 Ma jî gumonak kırı wû ta – Me jî gumanek kiri bû te. / Mîn jî gumonak tîkire wê. – Mîn jî gumanek dikire wê.

10 Vê-gumon – bê guman

Diğer önemli bir yabancı kaynakta, *İngilizce, Arapça & Farsça sözlük (1806-10)*, guman sözcüğünün bir çok anlama karşılık geldiği görülmektedir.^[11]

<u>ENGLISH</u>	<u>TÜRKÇE</u>
• to think	<i>düşünmek</i>
• believe	<i>inanmak</i>
• opinion	<i>görüş, fikir</i>
• doubt	<i>şüphe</i>
• jealous	<i>kıskanç</i>
• presumption	<i>tahmin, ihtimal</i>
• supposition	<i>varsayım</i>
• fancy	<i>fantezi</i>
• imagination	<i>hayal gücü</i>
• malignant	<i>kötü niyetli</i>

Gümân için bu İngilizce sözlükte verilen farklı anlamları, yukarıda aktarılan Xalikanlı'lara ait tekstlerin veya kalıp cümlelerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Örneğin, "**Gumaneke dike xwe.**" (*Kendisini bir şey sanıyor.*) cümlesindeki gümân sözcüğü yerine, İngilizcedeki karşılığı "hayali güç" kullanıldığında, "*Kendisine bir hayali güç koyuyor*" gibi, bir anlam veya çeviri ortaya çıkmaktadır.

Yine, "**Te îro pez kire gumana kesî?**" kalıp cümlesindeki gümân sözcüğün yerine "kötü niyet" alındığında ise, "*Sen bugün sürüyü başkasının kötü niyetine koydun mu veya bıraktın mı?*" anlamı ortaya çıkmaktadır.

Guman terimi açısından Avesta ve Pehlevi kaynaklar da önemlidir. Pehlevice kaynaklarda şimdiki şekli ile rastlanılmakta ve anlamı "şüphe" olarak geçmektedir. Avesta için aynı şey söylenemez. Bu sonuç temel alındığında, guman sözcüğün yazılı olarak ilk defa ve ne zaman Pehlevice'ye geçtiği önem kazanmaktadır.

Bu araştırma, daha çok dijital bir ortamda yürütüldü. Dijital sözlüklerdeki anlamları ve yazılış biçimlerine bakıldı (*bkz tablo 1, tablo 2*). Veriler genellikle Avesta ve Pehlevi dillerdeki dijital kütüphane kaynakların taranması aracılığıyla elde edilmeye çalışıldı.^{[12][13][19][20]} Dolayısıyla, bu araştırma analizleri ve sonuçları temel alınarak bu çalışma daha da genişletilebilir.

11 A dictionary, Persian, Arabic, and English; with a dissertation on the languages, literature, and manners of Eastern nations. Published: London, Printed by W. Bulmer for W. J. and J. Richardson, 1806-10

12 Antonio Panaino, The lists of names of Ahura Mazdā and Vayu, 2002

13 101 Names of Avatar Meher Baba

DİL	YAZILIŞ	ANLAM	
Kurdî	<i>guman gîman goman gumon</i>		
Farsî	<i>guoman goman gumân behman گمان</i>	<i>doubt thought guess conjecture surmise opinion impression belief assumption supposition idea aim</i>	ENGLISH
Pehlevî	<i>wahmân gumân</i>		
Türkçe Osmanlıca	<i>güman gümân گمان</i>	<i>tahmin sanma şüphe zan sanı kuşku inanç kanaat istek heves umut güç takat</i>	

Tablo 1: dijital sözlüklerde guman sözcüğün anlamları ve yazılışları.

Man

Guman terimi iki kök bileşenden oluşmaktadır: **gu** öneki ve **man** sözcüğü. *Man* sözcüğü Zend dilinde yazılan Avesta dini kitabında önemli bir yer tutmaktadır. Avesta'da veya Mazdeizm dinine ait tanrısal isimlerde bu sözcük değişik şekillerde geçmektedir. Örneğin, *Vōhu Mānāh* iyi akıl, iyi düşünce, iyi niyet/amaç anlamlarında kullanılmıştır. Bu terimin karşıtı *Aka Mānāh* ise, kötü akıl, kötü düşünce, kötü niyet/amaç anlamlarına gelmektedir.^[14]

Pehlevi ve Zend dillerindeki *mān* sözcüğü farklı anlamlar taşımaktadır. Örneğin, birinci hal olarak adlandırabileceğimiz ¹*mān düşünmek, inanmak, ummak, hayal kurmak/etmek, saymak, kusur bulmak* gibi izah edilebilir. Kürdçede bu şekli ile mevcut değil veya belki zamanla kaybolmuştur. Yalnız, ¹*mān* hali hala *raman* (fikir, düşünce) ve *guman* gibi sözcüklerde rastlanmaktadır.

İkinci ²*mān* sözcüğü Kürd (Kurmanci) dilinde *man* ve *mayîn* (kalmak) olarak geçmekte ve anlamını olduğu gibi kurmaktadır.

Kürdçedeki *min* (ben) şahıs/iyelik zamiri, üçüncü ³*mān* / *mā* sözcüğün evrilmiş şekli olduğu görülmektedir. Avesta'daki şeklindeki *mā* (benim), yazılışında “n” harfi yok (bkz tablo 2). Bu form bazı Kürdçe şive veya ağızlarda da görülmektedir. Örneğin, bazı

14 Mazdeizm, iyi ve kötü arasındaki ilişki üzerine kurulmuştur. **Ahura Mazda** (her şeye kadir sahip) tanrısı tarafından görevlendirildiğini düşünen Zerdüş, bu dinin esaslarını Avesta adlı bir kitapta toplamıştır. Kürdler ile olan ilişki ise, eski inançlarından birisi olması, bazı kesimlerin hala inanması ve en önemlisi dil bağına dayanmasıdır.

Xalikanlı'larda “*Mı kır.*” (Ben yaptım.) veya soru hali “*Mı?*” (Ben mi?) olarak telaffuz edilmektedir.

Bu arada, ¹mān sözcüğünün kimi anlamları guman sözcüğünün bazı anlamlarıyla aynı olduğu görülmektedir: Özellikle, inanmak, ummak, hayal kurmak/etmek ve (var)saymak/tahmin sözcükler.

Gu

Guman sözcüğündeki gu öneki ise, günâh sözcüğün Kürdçe'deki şekli olan *guneh* (Xalki:^[15] *gunah*) sözcüğünde görülmektedir. Guman ve günâh sözcükleri, birbirine benzemektedirler. Dolayısıyla, guman çözümlenmesinde yardımcı bir örnek olarak kullanılabilir.

Önek gu dan sonra gelen *nah* sözcüğü “cinayet, öldürme” anlamlarına karşılık gelmektedir.^[16] O halde, gu ekinin nasıl ve nereden geldiği (türetildiği) ortaya çıkarılır ise, bu terimin hangi kök sözcük ve eklerden türemiş olduğu hakkında daha somut şeyler ifade edilebilir.

Günâh sözcüğünün Pehlevi dilindeki karşılığı *Winâh*'tır. Eğer günâh sözcüğü, winâh sözcüğünün dönüşümü ise, **gu** öneki de **wi** ekinin (*wi = gu*) evrilmiş şeklidir. Pehlevicede **wi-nâh** sözcüğünün öneki **wi**, Avesta dilindeki **vi** ekine karşılık gelmektedir. Bu tespit, bir çok kaynakta da kabul görmektedir.

Her iki dilde “vi/wi” önekleri: *ayrı, birbirinden uzak/ayrı, farklı yönlerde, uzakta, uzak, karşı* anlamlar taşırlar. Dolayısıyla günâh sözcüğün Türkçesi cinayete karşı, öldürmeden uzak veya öldürmeye karşı gelme anlamlarına gelmektedir.^{[19][20]}

Sonuç, *guman* sözcüğün asıl manası, man sözcüğün “düşünce” anlamı ve “gu” önekiyle birleştirildiğinde, *karşı düşünce, ayrı düşünce veya farklı (yönlerdeki) düşünce* gibi anlamlar ortaya çıkmaktadır.

A-Gu-Man

Guman sözcüğü ile alakalı diğer bir veri ise Mazdeizm inancına ait kaynaklarda görülmektedir. **A-guman** (never in doubt, without doubt) O, Tanrı Ahura Mazda'nın yüz-bir sıfatından bir tanesi olarak geçmekte ve *asla şüpheye yer vermeyen* manasına gelmektedir.^{[17][18][20]} Bu terimin ilk "a" harfi, özel bir önek olup, kullanıldığı biçimiyle

15 Xalki: Xalikanlı Kürdlerin Kurmanca ağzı.

16 Günâh terimi sözlükte şöyle açıklınır: hata, yanlış, ziyan, suç, kusur işleme, zarar ve itaatsizlik.

17 Antonio Panaino, The lists of names of Ahura Mazdā and Vayu, 2002

18 Bkz. 101 Names of Avatar Meher Baba

kelimeye olumsuzluk anlamı katmaktadır (bkz tablo 2).

Min

Kürdçe'de, gu ve man yapısına benzer bir çok terim bulunmaktadır. Örneğin, Pehlevi'deki *duš* (kötü) ve *man* (düşünce) sözcüklerden *dušman* sözcüğü türetilmiştir. Aynı durum Kürdçe içinde söz konusudur (*dujmin / dijmin* (düşman)). Önek *dij* [*dij*], şimdiki Kürdçe'de genelde *karşıt*, *tersi* veya *zıt* manalarda kullanılmaktadır. Eğer *dij* öneki *duj* önekinin sinonimi olarak kabul edilirse, Zend ve Pehlevi dillerdeki gibi, kötü anlamına da gelmektedir.

Burada şu ayrıntı göze çarpmaktadır: Kürdçe *dijmin* terimindeki “mın” sözcüğün, birinci anlamı olan ¹mān (düşünce) sözcükten değilde, üçüncü anlamı olan ³mān (ben, bana) sözcükten türemiş olduğu kabul edildiğinde, düşman sözcüğünün, “kötü düşünce” anlamından başka, “bana karşı” gibi bir manası da ortaya çıkmaktadır.

Bu örnekte görüldüğü gibi, asıl meselenin, *man* sözcüğü ve onun karmaşık evrimi ile ilgili olduğunu tespit etmek yanlış olmayacaktır. Her şeyin beden ve düşünce veya akıldan çıkılarak kurgulandığı görülmektedir.

Sonuç

Bu kısa araştırmanın asıl başlığı, “man” sözcüğü olmalıydı. Bu sözcüğün etimolojik yapısı ve tarihsel geçmişi, dini düşüncenin şekillenmesindeki etkisi ve günümüze kadar gelen izleri üzerine bir çalışma yapılabilir. Örneğin, daha çok nerede, nasıl ve hangi cümle yapıları veya konuları içinde kullanıldığına dair daha fazla veri toplanabilir.

Man ve Min veya *düşünce* ve *ben* (kişi, beden) ilişkisi sorgulanabilir. Guman sözcüğüne bu kadar karmaşık anlamların yüklenmesi araştırılabilir. En önemlisi, neden bütün anlamları akıl veya düşünce etrafında toplanmaktadır sorusudur. Adata, insanın düşüncesinden başlayarak dışa doğru genişleyen bu sözcüğün izahı (*düşünce* → *inanma* → *görüüş*, *fikir* → *şüphe* → *kıskanç* → *tahmin*, *ihtimal* → *varsayım* → *fantezi* → *hayal gücü* → *kötü niyetli*) bir dil karmaşasından mı ibaret, yoksa gerçekten sistematik bir düşüncenin türevi midir? Bu cezbedici soruya cevap vermek için epey bir uğraş gerekmektedir.

Avesta(Zend) ^[19]	Pehlevî ^[20]	English	Türkçe
	<i>a-</i>	<i>un-, -less</i>	<i>-siz, -sizlik, değil, olmayan</i>
<i>vi</i>	<i>wi</i>	<i>apart, asunder, in different directions; away from, off; against; through</i>	<i>ayrı, birbirinden uzak/ayrı, farklı yönlerde; uzakta, uzak; karşı; düşünce</i>
<i>man, mata</i>		<i>to think, believe, suppose, imagine, to consider, reflect on, think upon, to think out</i>	<i>düşünmek, inanmak, ummak, hayal etmek/kurmak, saymak, kusur bulmak, üzerine düşün, üzerine düşünmek</i>
<i>vohu Manah</i>		<i>good mind, good thinking</i>	<i>iyi akıl/düşünce, iyi düşünme</i>
<i>aka</i>	<i>ak^[21], anāg</i>	<i>bad, evil, wicked</i>	<i>kötü, kötülük, ...</i>
<i>aka manah</i>		<i>evil mind/purpose /thinking</i>	<i>kötü düşünce, akıl/amaç/niyet</i>
<i>duš-manah</i>		<i>of ill intend, evil mind</i>	<i>kötü niyet, kötü akıl</i>
<i>duš-mainyav</i>		<i>evil minded, enemy, foe</i>	<i>kötü fikirli, düşman</i>
<i>duš, duž, dur</i>	<i>duš</i>	<i>evil, bad</i>	<i>kötülük, kötü</i>
	<i>dušwīr</i>	<i>evil mind</i>	<i>art/kötü niyet</i>
	<i>bē-gumānīh</i>	<i>certainty</i>	<i>tereddütsüz</i>
	<i>a-gumān</i>	<i>without doubt, certain</i>	<i>şüphesiz</i>
	<i>gumān</i>	<i>doubt</i>	<i>şüphe</i>
<i>*mā/mē, "azem ahmi"^[22],</i>	<i>mān</i>	<i>*my/mine, "I am"</i>	<i>*benim, ben</i>

19 Avesta Reader Texts, Notes, Glossary and Index, by Hans Reichelt, Strasburg, Verlag Von Karl J. Trubner – 1911

20 A CONCISE PAHLAVI DICTIONARY, D. N. MACKENZIE Professor of Iranian Studies at the University of Gottingen LONDON OXFORD UNIVERSITY PRESS NEW YORK TORONTO – 1971

21 Xalki_[15]: ak (Kurmanca: gû) sözcüğü, dışkı/bok demektir. Tam ve mecazı anlamıyla, “Aw ak a. - O kötüdür.” veya “Aw mîna ak a. - O bok gibidir.” biçiminde kullanılmaktadır.

22 Prods Oktor Skjærvø, An Introduction to Young Avestan, rechecked 4th version, Copyright © 2003 by Prods Oktor Skjærvø

<i>man, manya-, manaya</i>	<i>mān, māndan</i>	<i>stay, remain</i>	<i>kalmak</i>
	<i>mān</i>	<i>live, dwell</i>	<i>yaşam</i>
	<i>mān</i>	<i>resemble</i>	<i>benzemek</i>
	<i>axm, mānag, wārom, wīr</i>	<i>mind</i>	<i>akıl</i>
	<i>1,2,3. wīr^[23]</i>	<i>man & hero, memory & mind, thunderbolt</i>	<i>adam & kahraman, hafıza & zihin, yıldırım</i>
	<i>wināh</i>	<i>sin, crime</i>	<i>günah</i>
	<i>wirōmandīh</i>	<i>memory</i>	<i>bellek</i>
<i>vohu manah</i>	<i>wahman</i>	<i>good mind</i>	<i>iyi akıl</i>

Tablo 2: Zend dili ve Pehlevice sözlüktük.

23 wīr (Pehlevî) = bīr (Kurdî), w → b